

Tegelvägg omkring 1900

Material i denna typ av husvägg: maskinslaget tegel, formtegel, glaserat tegel, engoberat tegel, kalkbruk.

Material i fönster: trä, munblåst glas, linoljekitt (består av krita och linolja), linoljefärg, glasstift i plåt, hörnbeslag i klippt plåt eller smidda beslag, lindrev mellan karm och vägg.

Använda verktyg: murslev, murhammare, fogslev, rivbräda, kittkniv, penslar.

I och med industrialiseringen ökade tillgången på bränt tegel, inte minst i Skåne som historiskt och under 1800- och 1900-talen utgjorde centrum för tegeltillverkningen i Sverige. Det fanns totalt omkring 500 tegelbruk i hela Sverige och i Skåne har det under åren funnits närmare 300 stycken. Kaniks tegelbruk i Flädie var Skånes sista tegelbruk. Det lades ner 2005, efter att ha varit verksamt sedan 1904.

Väggen i utställningen är en så kallad fullmur av bränt maskinslaget tegel. Fullmuren är en homogen tegelvägg som vanligtvis murats av 1, 1 1/2, eller 2 sten i bredd. En skalmur däremot muras som två skal med fyllning av kalkbruk, tegelrester, lersten och sten. Sockeln är kraftig ofta upp till två stens tjocklek medan väggen brukar vara något tunnare, ca en och en halv sten. Fasadtegel är ofta av högre kvalitet, jämnare bränd och tätare, medan det tegel som använts på insidan kan vara av sämre kvalitet eller av obränt tegel, så kallat lertegel. Murbruket som binder samman teglet består av kalkbruk som tillsammans med tegelstenarnas format ger en stabil men också ganska flexibel stomme som kan ta upp mindre förändringar i grundläggning utan att rasa.

Teglet är lagt i förband för att binda konstruktionen, växlande långsida (löp) med kortsida (kopp). Nedre delen av väggen i utställningen är murad i blockförband och i övre delen i kryssförband. Fogarna av kalkbruk är avsedda att skydda murbruket mot fukt. Vanliga fogar vid denna tid var pärlfog och slät fog men även åsfog och olika typer av tryckt fog förekom.

Taken på dessa byggnader var ofta täckta med papp på trekantslist men även bränt enkupigt tegel, skivtäckt plåt eller skiffer förekom. Under 1900-talets början introducerades takplattor av asbestarmerad cement, vanligtvis benämnd efter produktnamnet eternit.

Väggen i utställningen är på insidan avjämnad med kalkputs i ett grovputslager och ett avslutande finputslager som sedan kunde målas med limfärg, linoljefärg, panelas eller tapetserats. I väggen murades träkilar in i vilka inredningsnickerier som

golvsocklar, dörrkarmar och foder kunde spikas. Uppåt avslutas väggen med en hålkäl som byggs upp av tegel och kalkbruk. Innertaket putsades på spräckpanel eller reveteringsnät av vass och målades med vit eller bruten limfärg eller med takdekorer i olika kulörer av limfärg eller linoljefärg.

Murade tegelhus på Kulturen: Forsbergiska huset, Nordenstedska huset.

Miljöaspekter

Bränt tegel som ofta tillverkades i ringugnar eldade med kol eller senare olja, representerade en stor miljöbelastning genom produktion av koldioxid och föroreningar. I någon mån kompenseras detta av teglets långa livslängd.

Tegel är ett tåligt och hållbart material och förutsatt att teglet murats med kalk eller lerbruk kan det återanvändas många gånger. När det krigshärjade Europa efter andra världskrigets flygbombningar skulle återuppbyggas kunde nya hus uppföras av tillvarataget tegel.

Taktegel har ofta återanvänts och äldre sådant återfinns ofta på uthus och torp. Genom åren har stora mängder värdefullt äldre tegel, såväl mur- som taktegel, kastats och använts som fyllnadsmassor. På senare tid har återbruk återigen blivit intressant men även skadat tegel som inte går att återanvända kan komma till nytta. Liksom spillmaterial från tegelbruk och byggen kan det användas antingen vid tillverkning av nytt tegel eller vid framställning av tegelpigment eller som fyllnadsmassor.

Vanliga problem

Byggnadstekniken är stabil och tål mycket men långa tider av eftersatt underhåll ger till slut allvarliga skador även i denna konstruktion. Vanligt är att fogarna förnyas med för starkt bruk vilket kan hindra inträngande vatten från att ta sig ut och därmed ge små frostsprängningar av teglet. Tegel kan skadas av inträngande fukt löser ut det salt som finns lagrat i leran, så kallad saltutfällning. Det syns ofta i äldre källare med förhöjd markfukt.

Tyvärr är det inte ovanligt att fina tegelfasader genom åren förvanskats genom målning, överputsning, nya håltagningar eller tilläggsisoleringar.

Trädgård

Sekelskiftesvillans trädgård var ofta flera tusen kvadratmeter stor och inte sällan fanns en trädgårdsmästare. I dag är dessa trädgårdar ofta avstyckade till flera

tomter, och garageuppfarter med carport eller garage är snarare regel än undantag. Med en väl genomtänkt utformning och placering går det att undvika att dessa inslag stör allt för mycket.

Vackra grindar och prydligt klippta häckar runt tomtgränsen hör till villaträdgårdarna från denna tid. Inne i trädgården var det vanligt med låga häckar, rader av träd eller rabatter som avgränsade trädgårdens olika delar. Bersån var ett självklart inslag, ofta planterades syren men även bok och avenbok förekom. Trädgårdens gångar var belagda med sand eller grus. Vanligt i denna typ av trädgård var även inslag av stora vita havssnäckor, flaggstång och stenpartier. I enklare trädgårdar ersattes snäckorna ofta av vitmålade stenar.

Fönster

Fönstret i utställningen är ett så kallat tvåluftsfönster med spröjsade bågar. Förutom att varje luft kan öppnas har också en mindre del gjorts öppningsbar i den ena bågen. Vårt fönster har restaurerats och felaktigt kitt har tagits bort. Träet har grundats med rå linolja, kittning gjorts med linoljekitt, målning med rå linoljefärg i en röd kulör som benämns engelskt röd (pigmenterad med järnoxid). Beslagen har rostskyddats med linoljebränning och järnmönja. Med några mindre åtgärder kan fönstret energieffektiviseras. En innerbåge som sätts in under vinterhalvåret skapar en luftspalt som fungerar som isolering, den kan förstärkas mot drag genom att klistra pappersremсор och man kan också montera tätningslister av plast eller ylle. En mer omfattande åtgärd är att skifta innerbågens glas till energiglas.

Att byta karm och båge är inte att rekommendera med tanke på varsamheten, och ibland innebär ett byte inte heller någon större energibesparing för fastighetsägaren då anslutningen mellan ny karm och gammalt hus ofta blir sämre än det gamla. En gammal båge kan drevas (tätas) med lindrev för att minska värmeläckage eller drag. Ett traditionellt fönster ger möjlighet till instrålning solvärme även under årets kalla dagar. Denna typ av fönster släpper igenom solstrålar, medan ett energifönster inte bara hindrar värme inifrån att läcka ut, utan även instrålning värme från att komma in. Att byta till aluminiumfönster är till nackdel ur energisynpunkt då metallen leder kyla utifrån in i husväggen och sprider kyla i konstruktionen som en köldbrygga.

Gjutjärnskamin

När ved blev allt dyrare ökade efterfrågan på kaminer som främst var avsedda för eldning med fossilt bränsle som stenkol, koks, antracit och mer sällan torv. En gjutjärnskamin ger till största delen direktvärme i form av strålningsvärme. Värmen strålar ut ur gjutjärnsgodset från alla håll. Till skillnad från kakelugnar värms

kaminerna upp fort men svalnar också betydligt snabbare då de inte har någon murmassa som magasinerar värmen.

Kaminerna var huvudsakligen av två olika typer, avsedda för antingen kontinuerlig eller periodisk eldning. Nackdelen med de senare var att man var tvungen att sätta en ny brasa varje gång kaminen skulle användas, något som är betydligt svårare med koks eller kol än vad det är med ved. Kaminer för kontinuerlig eldning var försedda med bränslemagasin och dragreglage och kunde brinna oavbrutet under flera dygn.